

Regionale aspecten van de arbeidsparticipatie in Nederland

Lambert van der Laan en Herman Scholten*

Summary

In the article the regional development of the participation in the Netherlands during the period 1975-1985 is analysed. Particularly the focus is on the relative effects of both the demographic development and the real participation changes. Regionally there still exists a difference between the most urbanized parts and the rest of the country. The former shows higher participation levels and longer differences between specific age-categories. However, during the research period there is a clear tendency of convergence of the regional participation levels which is the result of two developments. On the one hand a decreasing participation of older men and on the other hand an increase in the participation of younger women. Both processes also have led to a feminization and rejuvenation of the active labour force.

1. Inleiding

In alle landen van de Europese Gemeenschap is de laatste decennia de beroepsbevolking gegroeid. Vooral in Nederland is de omvang van de beroepsbevolking zelfs sterk toegenomen.

Deze ontwikkeling van de beroepsbevolking wordt zowel beïnvloed door (het demografische proces van) de groei van de potentiële beroepsbevolking als door veranderingen in de participatie. Voor de EG-9 als geheel wordt de groei van de feitelijke beroepsbevolking over de periode 1979-1985 (5,3%) meer verklaard door de groei van de potentiële beroepsbevolking (3,5%) dan door de toegenomen deelname (1,7%).¹ Per land verschilt dit echter nogal.

* Respectievelijk als coördinator arbeidsmarktonderzoek en wetenschappelijk onderzoeker verbonden aan het Economisch-Geografisch Instituut van de Erasmus Universiteit te Rotterdam.

Zo blijkt bijvoorbeeld de sterke groei van de beroepsbevolking in Nederland (10,7%) zowel te worden verklaard door een krachtige demografische groei (6,5%) als door een relatief sterke groei van de participatie (4,0%) (Dickmann & Van der Laan, 1989).

In deze bijdrage staat binnen deze context een vijftal zaken centraal. Ten eerste wordt een beeld geschetst van de algemene ontwikkeling van de participatie in Nederland over de periode 1975-1985. Een tweede aspect betreft een leeftijdspecifieke analyse van deze participatie-ontwikkeling. Zowel de algemene als de leeftijdsspecifieke ontwikkelingen zullen tevens naar het onderscheid tussen vrouwen en mannen worden gezien. Vervolgens wordt beschreven in hoeverre de ontwikkeling van de deelname te danken is aan een reële verandering van de participatie of aan een veranderende leeftijdsopbouw van de bevolking. Het vijfde aspect heeft betrekking op de regionale invalshoek. Van elk van de hierboven genoemde aspecten wordt bekeken in hoeverre er binnen Nederland sprake is van een regionale verscheidenheid. Deze regionale invalshoek is van belang daar, zoals in Nederland, bijvoorbeeld het arbeidsmarktbeleid zich steeds verder decentraliseert en regionaliseert (zie de ontwikkelingen met betrekking tot de Arbeidsvoorzieningswet op tripartite regionale basis (RBA's)). Een verdere regionale nuancering van ontwikkelingen van het arbeidsaanbod lijkt dan ook op haar plaats.

De mate van participatie kan op een aantal manieren worden vastgesteld. Veelal wordt arbeidsparticipatie als volgt gedefinieerd: *de beroepsbevolking uitgedrukt als percentage van de totale bevolking*. Daarnaast kan het deelnemingscijfer ook – en deze methode wordt eveneens veelvuldig gebruikt – worden uitgedrukt in procenten van de *potentiële beroepsbevolking*. Indien men de eerstgenoemde berekeningswijze het integraal deelnemingscijfer noemt, dan kan de tweede berekeningswijze als categoriaal deelnemingscijfer worden omschreven. Voordeel van het integrale deelnemingscijfer is dat de totale bevolking in beschouwing wordt genomen. Dit is van belang met het oog op het aspect demografische druk op de beroepsbevolking. Een groot nadeel van een dergelijke berekeningswijze is wel dat het geen vergelijking met categorische deelnemingscijfers toelaat. In dit onderzoek is daarom gekozen voor de toepassing van het categoriale arbeidsdeelnemingscijfer.

Naast het bovengenoemde categoriale deelnemingscijfer is nog een ander type categoriaal deelnemingscijfer in het onderzoek toegepast. Het betreft het leeftijdspecifieke deelnemingscijfer. Deze leeftijdsspecifieke deelnamecijfers worden berekend ten einde een participatieprofiel samen te kunnen stellen. De potentiële beroepsbevolking is daartoe in vijf tienjaarscatego-

rieën verdeeld. Voor elk van deze categorieën is een deelnemingscijfer naar geslacht en totaal berekend.

Voordat wordt overgegaan tot de analyse van de participatie-ontwikkelingen, wordt eerst enige aandacht besteed aan de groepering van COROP-gebieden in een vijftal arbeidsmarktgebieden.

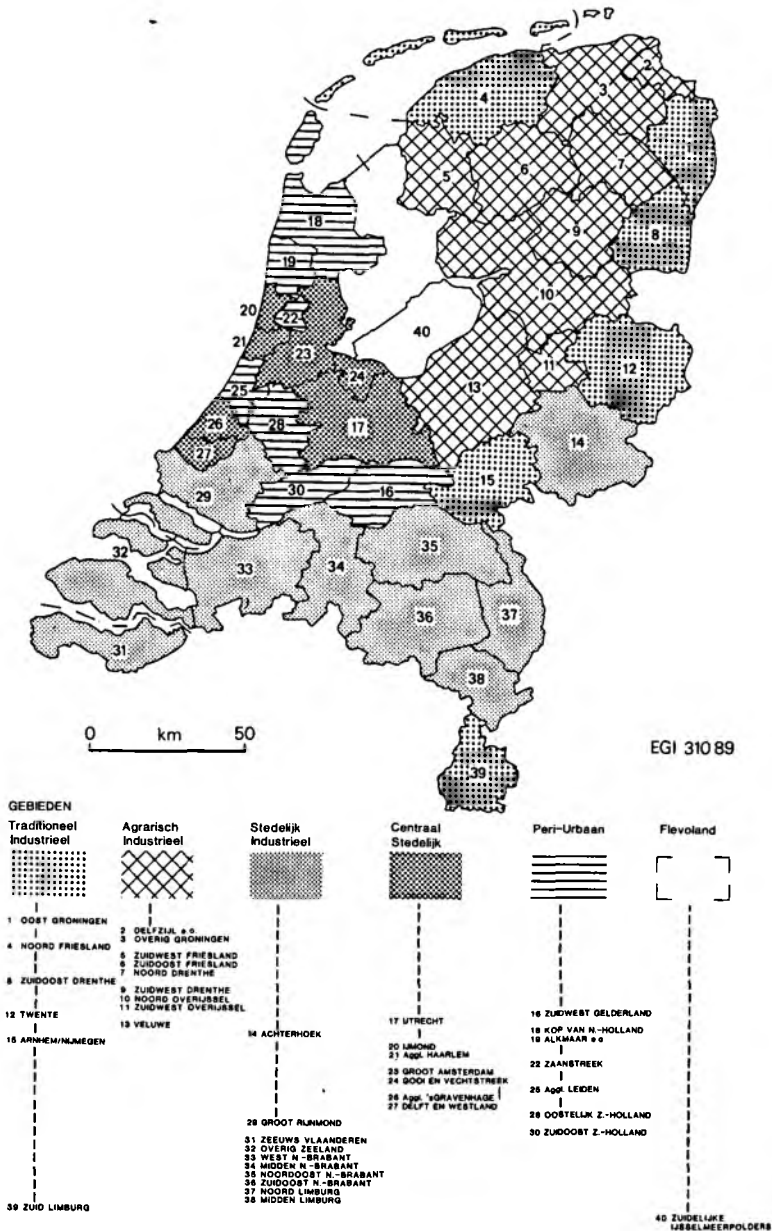
2. Een indeling in arbeidsmarktgebieden

De analyse van de arbeidsmarktontwikkelingen binnen Nederland vindt enerzijds plaats op het niveau van de COROP-gebieden. Deze indeling is gebaseerd op voorstellen van de Coördinatie-commissie Regionaal OnderzoeksProgramma en wordt door het Centraal Bureau voor de Statistiek als een van standaard regionale indelingen gebruikt. De COROP-indeling bestaat uit gebieden die een sterke interne functionele samenhang vertonen. Bijvoorbeeld door pendel- en verzorgingsrelaties. Naast het niveau van de COROP-gebieden wordt de analyse van de participatie uitgevoerd aan de hand van een classificatie van homogene groepen van COROP-gebieden. Er zijn verschillende redenen om dit dubbelspoor te volgen.

In de eerste plaats reduceert een groepering van COROP-gebieden tot wat in het vervolg *arbeidsmarktgebieden* zal worden genoemd de hoeveelheid gegevens hetgeen de interpretatie vereenvoudigt. Daarnaast wordt op deze wijze sneller duidelijk in hoeverre het in een bepaalde COROP aanwezige arbeidsmarktprofiel overeenkomt met die van andere. Een ander voordeel van het werken met arbeidsmarktgebieden is de hogere betrouwbaarheid van de gegevens. In regionale arbeidsmarktanalyses spelen steekproeven en regionaliseringsprocédés een uitermate grote rol. Dit betekent veelal ook dat de betrouwbaarheid van de gegevens afneemt naarmate de te analyseren gebiedseenheden kleiner worden en de gewenste nuancering groter. Een analyse op basis van arbeidsmarktgebieden neemt dit probleem vrijwel weg. Indien de betrouwbaarheid samenhangende met de mate van desaggregatie het toelaat, zal de analyse echter wel op het niveau van de COROP-gebieden plaatsvinden. Anders wordt gewerkt met de reeds genoemde arbeidsmarktgebieden.

In het onderhavig onderzoek zijn de in Nederland aanwezige 40 COROP-gebieden gegroepeerd op basis van een zestal kwantitatieve arbeidsmarktgegevens. Het betreft hier het gemiddelde over de periode 1975-1985 van respectievelijk de inkomende en uitgaande pendel, de vestiging en het vertrek en het regionaal intern aanbod en de regionaal interne vraag.

Figuur 1 laat de indeling van de COROP-gebieden in de zes clusters en de

Figuur 1. De indeling van de 40 COROP-gebieden in een zestal clusters.

ruimtelijke ligging hiervan zien. Uitdrukkelijk dient te worden onderstreept dat de naamgeving zoals in de figuur gebruikt niet meer is dan een tijdelijk hulpmiddel om de beschrijving van de structuur en ontwikkeling van de arbeidsmarktgebieden te vereenvoudigen. De namen zelf zijn vooral gebaseerd op hun ruimtelijk-economische structuur, positie en ontwikkeling (zie ook Van der Laan, 1987).

Los van de theoretische visie op het functioneren van de arbeidsmarkt, kan in geaggregeerde zin de (gelokaliseerde) kwantiteit van de genoemde zes arbeidsmarktkenmerken worden vastgesteld. Dit nu is gemeenschappelijk aan alle arbeidsmarkttheorieën en is dan ook de basis voor de hier geconstrueerde arbeidsmarktgebieden. Van de beschouwde aspecten wijkt de begripsvorming betreffende de regionaal interne vraag en het regionaal intern aanbod af van de algemeen gangbare. Vandaar dat deze hieronder nog kort worden besproken. De andere variabelen worden, zoals gebruikelijk, als relatieve cijfers ten opzichte van de totale bevolking (migratie) en beroepsbevolking (pendel) gehanteerd.

De aan het concept '*regionaal intern aanbod*' ten grondslag liggende redenering luidt als volgt. Niet, zoals vaak wordt verondersteld, het gehele potentiële arbeidsaanbod is ook daadwerkelijk beschikbaar voor het vervullen van een vacature. Zo vallen werkzamen (in geaggregeerde zin) al af, zij bezetten immers reeds een arbeidsplaats. Mochten werkenden van baan veranderen, dan laten zij in de meeste gevallen toch ook een arbeidsplaats achter welke opnieuw vervuld moet worden. Echter ook het resterende niet-actieve deel van het regionaal potentieel arbeidsaanbod is niet geheel en al voor de arbeidsmarkt beschikbaar. Een deel van de werkloosheid, arbeidsongeschiktheid en de resterende non-participanten heeft een maatschappelijk structureel karakter. Aangezien exacte gegevens aangaande de omvang van dit structurele element veelal ontbreken, is gekozen voor een zogenaamde minimum-methode ter bepaling van deze structurele componenten.

Uitgangspunt hierbij is dat voor de berekening van de waarde van een variabele, die regio als norm wordt gekozen waar de omstandigheden geacht worden binnen de randvoorwaarden het meest gunstig te zijn. Dit betekent bijvoorbeeld dat de regio met het laagste arbeidsongeschiktheidspercentage als norm wordt genomen (de maatschappelijk structurele component). Alle relevante omstandigheden worden hier geacht het meest gunstig te zijn. Vanzelfsprekend behoeft dit, afhankelijk van de specifieke variabele en het tijdstip, niet steeds dezelfde regio te zijn. De hoger scorende regio's worden geacht een verborgen arbeidsaanbodcontingent in hun bestand arbeidsongeschikten te herbergen. Dit deel wordt dus aan het regionaal intern

aanbod van de betreffende regio's toegevoegd. Overigens hangt de ongelijke spreiding van arbeidsongeschikten over de Nederlandse gemeenten nauw samen met verschillen in kwantiteit en kwaliteit van de werkgelegenheid (Regionale Gegevens, 1987). Behalve voor arbeidsongeschikten is de bovenbeschreven methode eveneens uitgevoerd voor de werkloosheid en de resterende non-participatie. Aldus kan het regionaal intern aanbod worden bepaald.

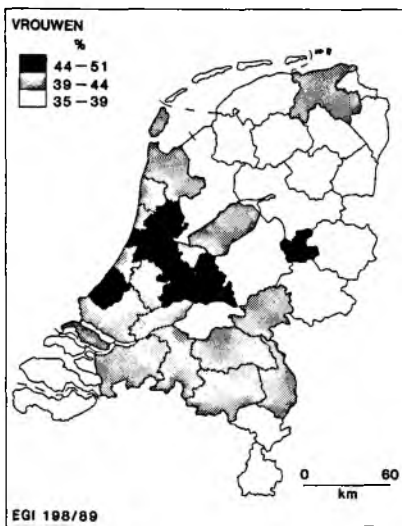
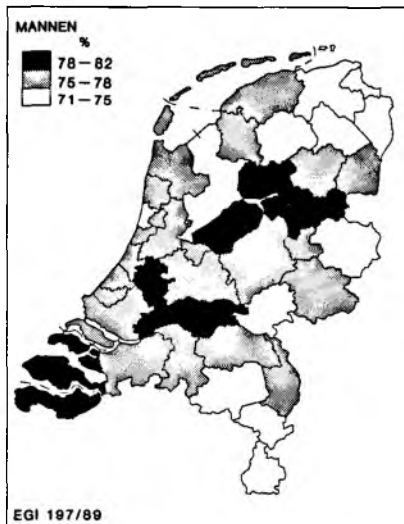
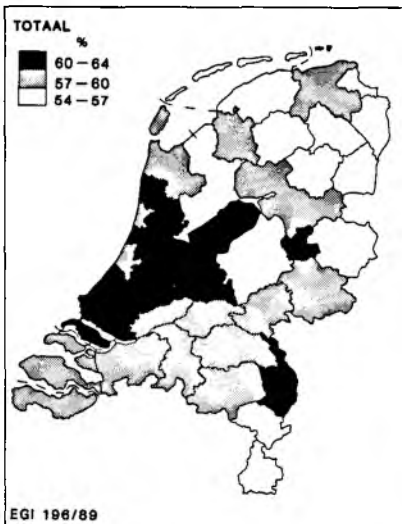
De *regionaal interne vraag* wordt samengesteld uit twee onderdelen. Het betreft enerzijds het vraagsurplus (vacatures) en anderzijds een vraagtekort (werkloosheid). Daar afhankelijk van de deelmarkt, binnen een regio tegelijkertijd zowel een surplus als een tekort aan banen kan voorkomen, dient men met beide aspecten rekening te houden. Ten einde de absolute omvang van beide (deel)variabelen niet te laten prevaleren, is gekozen voor twee relatieve maten. Daarbij werden beide variabelen gewogen met het totaal aantal werkzame personen in de betreffende regio. Op basis van het relatief overschot en het relatief tekort wordt vervolgens de regionaal interne vraag berekend. Hierbij wordt de relatieve positie van een regio voor wat het overschot betreft vergeleken met de positie ten opzichte van het relatief vraagtekort. Dit laatste gebeurde door de gestandaardiseerde scores van beide elementen bij elkaar op te tellen.

Vele van de in het onderzoek gebruikte gegevens zijn gebaseerd op data ontleend aan de door het CBS verrichte Arbeidskrachtentellingen (AKT) over de periode 1975-1985. Daarnaast zijn uit diverse andere bronnen aanvullende data in het onderzoek verwerkt; voor een uitvoerig overzicht van diverse methodische en technische overwegingen zij verwezen naar Van der Laan, Scholten en Van der Knaap (1989).

3. De algemene ontwikkeling van de participatie

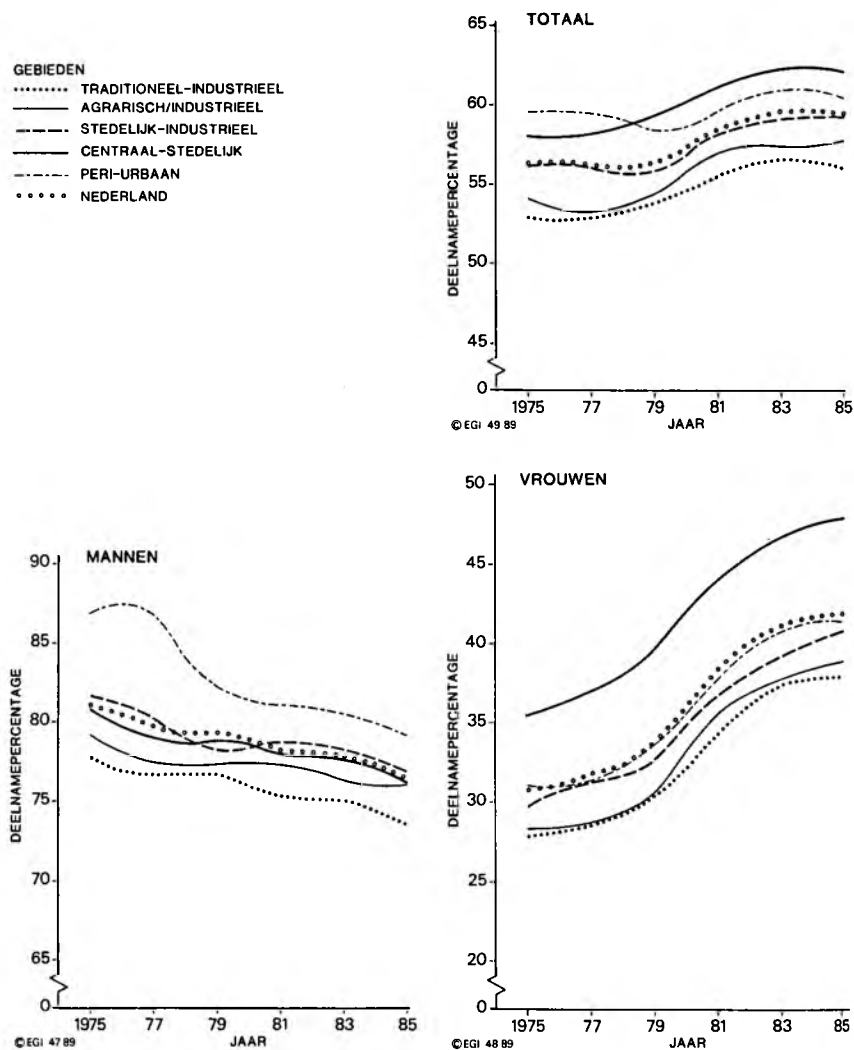
De deelname aan arbeid heeft zich zoals gezegd de afgelopen decennia sterk ontwikkeld. Figuur 2 toont de arbeidsdeelname op COROP-niveau in Nederland in 1985.

Het kaartbeeld van de totale deelname laat zich betrekkelijk eenvoudig interpreteren. Traditioneel-industriële gebieden zoals Twente, Zuid-Limburg, Oost-Groningen en Zuidoost-Drenthe worden gekenmerkt door lage deelnemingspercentages. Het agrarisch/industriële gebied (Gelderland en grote delen van Noord-Overijssel, Friesland, Drenthe en Groningen) daarentegen laat een meer heterogeen beeld van afwisselend lage en gemiddelde deelne-

Figuur 2. De totale, de mannelijke en de vrouwelijke arbeidsdeelname in Nederland op COROP-niveau in 1985.

mingspercentages zien. Het stedelijk-industriële gebied (Zeeland, Noord-Brabant en Midden-Limburg) vormt als het ware een overgangsgebied tussen de gebieden met een laag tot gemiddeld participatieniveau naar de hoge

Figuur 3. De ontwikkeling van de arbeidsdeelname in Nederland en de arbeidsmarktgebieden naar totaal en geslacht.

participatieniveaus in de Randstad (de centraal-stedelijke en peri-urbane gebieden). Twee opvallende uitzonderingen op het hierboven beschreven beeld zijn de regio's Zuidwest-Overijssel en Noord-Limburg. Beide gebieden divergeren door het vertonen van uitzonderlijk hoge deelnemingscijfers ten opzichte van de hen omringende gebieden en zijn als zodanig a-typisch.

Op welke wijze zijn de getoonde ruimtelijke verschillen in arbeidsdeelname in Nederland tot stand gekomen? Ten einde deze vraag te beantwoorden, kijken we allereerst naar de ontwikkeling van de arbeidsdeelname in de onderscheiden arbeidsmarktgebieden over de periode 1975-1985 (figuur 3).

De totale participatie in Nederland is gestegen als resultante van twee contrasterende ontwikkelingen. Enerzijds de abrupte daling van de participatie van mannen. Anderzijds de aanzienlijke stijging van de deelname van vrouwen aan arbeid. De deelname van vrouwen aan arbeid is in Nederland gedurende de onderzoeksperiode met 11 procent gestegen. Dit terwijl de deelname onder mannen met 4.6 procent afnam. De geschetste bewegingen van de mannelijke en vrouwelijke deelnemingscijfers vinden we in alle arbeidsmarktgebieden weer terug. De mate waarin deze cijfers dalen of stijgen verschilt echter aanzienlijk naar type arbeidsmarkt. Voor wat de totale participatie betreft, nemen de regionale verschillen in Nederland geleidelijk af. De peri-urbane en de stedelijk-industriële arbeidsmarktgebieden concentreren zich blijkens figuur 3 rond het nationaal gemiddelde, waarbij met name het peri-urbane arbeidsmarktgebied zich van een aanvankelijk zeer hoog participatieniveau naar een relatief duidelijk lager participatieniveau begeeft. De arbeidsdeelname in de traditionele en agrarisch/industriële arbeidsmarktgebieden daarentegen stijgt sneller dan het nationaal gemiddelde. Deze gebieden zijn duidelijk bezig hun achterstand op het gebied van arbeidsdeelname in te lopen. Opmerkelijk blijft echter de ontwikkeling van het centraal-stedelijk gebied. In 1975 lag het participatieniveau al duidelijk boven het nationaal gemiddelde. Het jaar 1985 laat daar echter geen ander beeld zien; de stijging is ondanks het hoge aanvangsdeelnemingscijfer conform de stijging van het nationaal gemiddelde.

Ten aanzien van de mannelijke deelname aan arbeid is duidelijk dat het agrarisch/- en stedelijk-industriële en het centraal-stedelijk arbeidsmarktgebied rond het nationaal gemiddelde gegroepeerd zijn. Duidelijk afwijkend zijn de traditioneel-industriële en de peri-urbane arbeidsmarktgebieden. Het peri-urbane arbeidsmarktgebied vertoont ook in 1985 nog altijd een tamelijk hoog mannelijk deelnamepercentage, ondanks een forse daling van dit percentage (8%, bijna tweemaal het Nederlands gemiddelde). Het traditioneel-industriële arbeidsmarktgebied daalt conform het nationaal gemiddelde en

blijft dus duidelijk onder de elders in ons land gerealiseerde deelnemingscijfers.

De deelname van vrouwen aan arbeid is blijkens figuur 3 vooral in het centraal-stedelijk arbeidsmarktgebied gestegen. Dit gebied is zowel naar niveau als ontwikkeling koploper. Ook het peri-urbane arbeidsmarktgebied benadert het centraal-stedelijke niveau niet. De traditionele- en de agrarisch/industriële arbeidsmarktgebieden stijgen aanzienlijk, maar blijven desondanks duidelijk onder het landelijk gemiddelde. Kortom, de stijgende toetreding tot de arbeidsmarkt onder vrouwen is evident, doch niet alle gebieden haken evenzeer aan. Opmerkelijk is dan ook dat gebieden met een hogere vrouwelijke aanvangsparticipatiegraad ook een sterkere groei van dit percentage vertonen ten opzichte van gebieden met een laag aanvangspercentage.

Het is zonder meer duidelijk, de grootste dynamiek in de participatie vinden we in de centraal-stedelijke, de stedelijk-industriële en de peri-urbane arbeidsmarktgebieden. Niet alléén stijgt de vrouwelijke deelname daar gemiddeld of zelfs daarboven, ook het mannelijk deelnemingscijfer daalt in deze gebieden zeer snel.

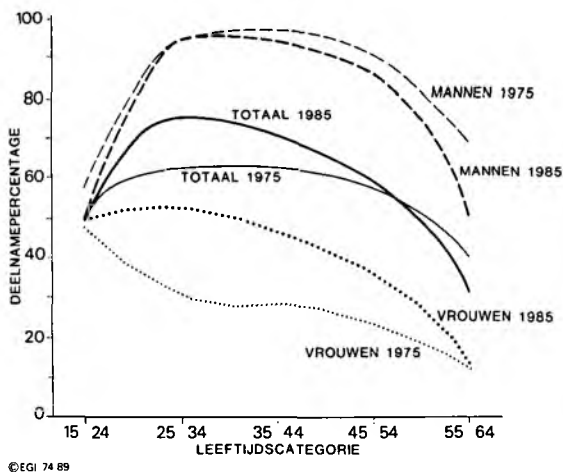
4. Arbeidsdeelname naar leeftijd

De demografische compositie van het deelnamecijfer is een belangrijke factor in de totstandkoming van veranderingen in de arbeidsdeelname. Het participatieprofiel per leeftijdsgroep is een krachtig hulpmiddel om veranderingen op dit terrein te kunnen onderkennen. Figuur 4 laat zien dat de participatie-profielen danig aan verandering onderhevig zijn geweest.

Twee belangrijke ontwikkelingen kunnen worden onderscheiden.

Ten eerste de toename van de totale participatie in de leeftijdscategorieën 25 tot en met 34 en 35 tot en met 44 (gestegen met resp. 10.4% en 7.7%). En ten tweede de daling van de deelname onder jongeren (15-24 jaar) en in het bijzonder ouderen (55-64 jaar). De daling van de participatie onder zowel jongeren als ouderen op de arbeidsmarkt komt blijkens figuur 4 uitsluitend voor rekening van het veranderde arbeidsdeelnamegedrag van de mannelijke beroepsbevolking. De daling van het mannelijk deelnamecijfer is vooral evident met het toenemen van de leeftijd, in de leeftijdscategorie 55-tot en met 64-jarigen daalt het deelnamecijfer zelfs met 18.5%!

De oorzaken die aan deze daling ten grondslag liggen zijn echter van een geheel andere aard dan bij jongeren. Zo dragen factoren als de vervroegde

Figuur 4. Het participatieprofiel van Nederland voor de jaren 1975 en 1985 naar totaal en geslacht.

uittreding en een toenemend beroep op de Wet Arbeids-Ongeschiktheid en de Algemene Arbeidsongeschiktheidswet (WAO en AAW) bij aan de dalende deelname van specifiek de ouderen op de arbeidsmarkt. Ten aanzien van de verminderde deelname van jongeren op de arbeidsmarkt spelen, naast de hogere deelname aan onderwijs en de langere periode waarin onderwijs wordt genoten, ook de kansen op de arbeidsmarkt ongetwijfeld een rol (het ontmoedigingseffect).

De stijging van de totale participatie in de leeftijdscategorieën 25 tot en met 34 jaar en 35 tot en met 44 jaar komt voort uit de explosieve stijging van de vrouwelijke deelname in deze leeftijdscategorieën (resp. 22% en 18%). Laat 1975 nog een scherpe daling van de deelname onder vrouwen in de leeftijd 25 tot 35 jaar zien (het 'kinderdal'), in 1985 blijkt dit vrijwel geheel te zijn verdwenen. Hoewel de vrouwelijke deelname aan arbeid nog lang niet het niveau van haar mannelijke tegenhanger heeft bereikt, is het evident dat het profiel van een piekplateauvorm naar een omgekeerde U-vorm is getransformeerd. De toename van de deelname onder vrouwen neemt echter wel geleidelijk in betekenis af naarmate de leeftijd stijgt.

Bovenstaande constatering laten de interessante conclusie toe dat er van een vergrijzing van de *actieve* beroepsbevolking geen sprake is en dat dit ook indien de gesignaleerde ontwikkelingen zich doorzetten, in de nabije toekomst niet het geval zal zijn. Hoewel de potentiële beroepsbevolking, dus de

bevolking in de leeftijdscategorie van 15-64 jaar, het demografisch proces van eerst ontgroening en dan vergrijzing ondergaat, zorgen een tweetal ontwikkelingen in de participatie ervoor dat de werkzame beroepsbevolking niet vergrijsd. De eerste hiervan is de sterke toename van de deelname van vrouwen op de arbeidsmarkt. Figuur 4 liet zien dat deze deelnamestijging vooral optreedt in de leeftijdscategorie van 25-34 jaar. Het kinderdal is hiermee verdwenen en een groot contingent jongeren is op de arbeidsmarkt verschenen. Het tweede proces dat de vergrijzing van de actieve beroepsbevolking tegengaat is de zeer sterke daling van de deelname van mannen in de leeftijdsklasse van boven de 45 jaar. Zoals figuur 4 laat zien, leiden beide genoemde processen voor wat de totale participatie betreft tot een sterke groei van de (oudere) jongeren in de leeftijd van 25-34 jaar en een stabilisering dan wel afname van de groep boven de 45 jaar. Niet alleen feminiseert het actieve arbeidsaanbod, tegelijkertijd treedt een relatieve verjonging op. Ook in de nabije toekomst kan, bij een voortzetting van de trends, verwacht worden dat de participatie van jongere vrouwen toe zal nemen, terwijl die van oudere mannen af zal nemen.

De genoemde ontwikkelingen verschillen echter wel per arbeidsmarktgebied in Nederland. Immers niet in alle gebieden is bijvoorbeeld de emancipatie van de vrouwen op de arbeidsmarkt evenver voortgeschreden. Indien we de participatieprofielen van de arbeidsmarktgebieden vergelijken dan blijkt een tweedeling te kunnen worden aangebracht tussen enerzijds de drie typen industriële gebieden en anderzijds de centraal-stedelijke en peri-urbane arbeidsmarktgebieden. Tussen de diverse typen *industriële* arbeidsmarktgebieden bestaat een aanzienlijke mate van overeenkomst. Bovendien nemen de onderlinge verschillen over de periode 1975-1985 af. Wel is er nog sprake van enige graduele verschillen. Deze blijken vooral geconcentreerd te zijn rond de deelname op hogere leeftijd. De deelname van mannen in de leeftijdsgroep van 45 tot 65 jaar ligt in het traditioneel-industriële gebied lager dan in beide andere gebieden. Een ander gradueel verschil komt naar voren bij de deelname van vrouwen in het stedelijk-industrieel gebied, alwaar over de gehele linie een ten opzichte van het traditioneel-industriële gebied hoger algemeen participatieniveau wordt bereikt.

Niet alleen ligt het niveau van de participatieprofielen in het centraal-stedelijk en het peri-urbane gebied hoger dan de drie hiervoor genoemde industriële arbeidsmarktgebieden, ook naar leeftijd zijn er duidelijke verschillen waarneembaar. Hoewel beide gebieden een tamelijk grote afname van de participatie onder mannen in de leeftijd van 45 tot 65 jaar tonen, blijft de arbeidsdeelname van deze leeftijdscategorieën in het centraal-stedelijk en het peri-urbane gebied ten opzichte van de overige arbeidsmarktgebieden op een

hoger niveau gehandhaafd. Hoewel beide gebieden een hoge deelname in vrijwel alle leeftijdscategorieën gemeen hebben, is er wel degelijk een groot onderling verschil in leeftijdsopbouw van de beroepsbevolking tussen beide gebieden. Terwijl in het centraal-stedelijk gebied de sterk toegenomen deelname van vrouwen in de leeftijdscategorie 25 tot 45 jaar de voornaamste oorzaak voor de vorm en het niveau van het participatieprofiel van de totale beroepsbevolking is, valt in het peri-urbane gebied daarentegen de naar verhouding uitzonderlijke hoge deelname van mannen in de groep van 45- tot 65-jarigen op. Dit ondanks de sterke algemene daling van de deelname in deze leeftijdscategorie.

De regionale verscheidenheid in de structuur en ontwikkeling van de leeftijdsspecifieke deelname leidt er dan ook toe dat het hiervoor besproken proces van feminisering en verjonging niet op eenzelfde wijze is opgetreden dan wel vermoedelijk op zal treden. Deze laatste, op de toekomst gerichte opmerking wordt gevoed door de verwachting dat enerzijds de vrouwelijke arbeidsparticipatie steeds meer – zoals gezegd – naar een omgekeerd U-profiel zal evolueren. Anderzijds zal de herstructurering van de bedrijvigheid vooral oudere mannen tot het verlaten van het actieve beroepsbevolking noodzaken c.q. mogelijk maken (zie uitvoeriger: Van der Wijst, 1986). De regionale verscheidenheid in het proces van relatieve vergrijzing kan worden geïllustreerd met tabel 1.

Tabel 1. De ontwikkeling van het aandeel van een drietal leeftijdscategorieën in een vijftal arbeidsmarktgebieden in de periode 1975-1985 (procentpunten).

	15-24 jaar	25-44 jaar	45-64 jaar
traditioneel-industrieel gebied	- 4.56	7.21	- 2.63
agrarisch/industrieel gebied	- 1.95	5.82	- 3.79
stedelijk-industrieel gebied	- 3.44	5.70	- 2.22
centraal-stedelijk gebied	- 3.22	9.23	- 5.90
peri-urbaan gebied	- 2.73	5.49	- 2.73

Uit tabel 1 kan worden afgeleid dat de ontgroening in alle gebieden is opgetreden. Vooral in de traditioneel-industriële gebieden is de leeftijdscategorie van 15-24 jaar relatief sterk afgenomen. De groep tussen de 25 en 44 jaar is overal toegenomen, het sterkst in het centraal stedelijk gebied. In dit gebied

is eveneens de ook elders opgetreden teruggang van de groep 45-plussers in de beroepsbevolking het sterkst waar te nemen.

5. Reële participatie-ontwikkelingen

In de vorige paragraaf werd erop gewezen dat de (ontwikkeling van de) participatie sterk samenhangt met de leeftijdsspecifieke opbouw (en ontwikkeling) van de bevolking. Afhankelijk van de regio wordt de ontwikkeling van de participatie soms dan ook voor een groot deel verklaard door veranderingen in de leeftijdsopbouw (zie ook Scholten, 1987; Dickmann & Van der Laan, 1989). Met andere woorden het beeld op de reële stijging van de participatie in gebieden wordt soms vertroebeld door veranderingen in de leeftijdsopbouw. Daarom dient een onderscheid te worden gemaakt tussen de actuele (= waargenomen) participatie en de reële participatie (= gecorrigeerd voor de verschuivende leeftijdsopbouw van de bevolking).

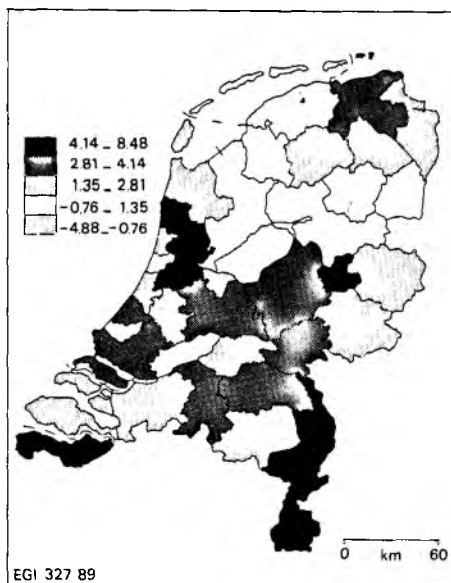
Tabel 2 toont voor de 40 COROP-gebieden in welke mate de totale ontwikkeling van de deelname het resultaat is van enerzijds het effect van verschuivende leeftijdscohorten (met hieraan gekoppeld een leeftijdsspecifieke deelname; het demografisch effect) en anderzijds het effect van een daadwerkelijke stijging van de deelname (het reël participatie-effect).² Uit de tabel blijkt dat de feitelijke (= ongecorrigeerde) participatie-ontwikkeling nogal kan verschillen van de reële ontwikkeling. Bijvoorbeeld in Oost-Groningen zou de deelname met 2,15 procentpunten zijn afgenomen indien niet de verschuivende leeftijdsstructuur voor enige compensatie (+ 1,08%-punten) zou hebben gezorgd. Het totaalresultaat was toch een afname met 1,07%-punten. Een geheel ander beeld toont bijvoorbeeld de regio Groot Amsterdam. Niet alleen stijgt de reële participatie fors met 4,29 procentpunt, ook de demografische component verhoogt nog met 1,56 procentpunt de totale participatiestijging tot bijna 6 procentpunt.

Over het geheel genomen blijkt de totale stijging van de participatie met 2,6 procentpunt voornamelijk door een stijging van de reële participatie te kunnen worden verklaard. Gemiddeld bedroeg het demografisch effect maar 37 procent van het participatie-effect. In dit participatie-effect is echter een tamelijk grote regionale verscheidenheid te ontdekken. Het verschil tussen het minimum van Oost Zuid-Holland (-4,9) en het maximum van Zuidwest Overijssel (8,5) bedroeg maar liefst 13,4 procentpunten. Bij een gemiddelde van 1,9 was de standaarddeviatie maar liefst 3,0. Figuur 5 geeft een

Tabel 2. De ontwikkeling van de totale participatie in de periode 1975-1985 per COROP-gebied uitgesplitst naar het demografisch en het reëel participatie-effect (procentpunten).

	ontwikkeling participatie	demografisch effect	participatie effect
Oost-Groningen	- 1.07	1.08	- 2.15
Delfzijl en omstreken	- .57	.40	- .97
Overig Groningen	5.19	1.27	3.92
Noord-Friesland	1.47	.94	.53
Zuidwest-Friesland	1.89	.73	1.16
Zuidoost-Friesland	- .36	.72	- 1.08
Noord-Drenthe	3.13	.72	2.41
Zuidoost-Drenthe	.00	-.01	.00
Zuidwest-Drenthe	2.08	.86	1.22
Noord-Overijssel	1.97	.82	1.15
Zuidwest-Overijssel	9.44	.97	8.48
Twente	2.01	.52	1.49
Veluwe	4.70	.58	4.12
Achterhoek	- 2.58	.84	- 3.42
Agglomeratie Arnhem/Nijmegen	4.20	.78	3.42
Zuidwest-Gelderland	3.02	.52	2.50
Utrecht	4.54	1.01	3.54
Kop van Noord-Holland	- 2.79	1.01	- 3.80
Alkmaar en omstreken	7.06	.40	6.66
IJmond	- 2.15	-.14	- 2.01
Agglomeratie Haarlem	1.20	1.45	-.26
Zaanstreek	4.22	.06	4.16
Groot-Amsterdam	5.85	1.56	4.29
Gooi en Vechtstreek	4.31	1.54	2.76
Leiden en Bollenstreek	3.26	.56	2.70
Agglomeratie Den Haag	4.68	1.83	2.86
Delft en Westland	3.42	.93	2.49
Oostelijk Zuid-Holland	- 4.01	.87	- 4.88
Groot Rijnmond	4.27	.87	3.41
Zuidoost Zuid-Holland	.26	.80	-.54
Zeeuws Vlaanderen	6.05	.38	5.67
Overig Zeeland	- 1.24	1.00	- 2.24
West Noord-Brabant	1.85	.36	1.48
Midden Noord-Brabant	3.98	.11	3.87
Noordoost Noord-Brabant	4.31	.43	3.88
Zuidoost Noord-Brabant	2.13	-.14	2.27
Noord-Limburg	7.52	.11	7.41
Midden-Limburg	4.69	.48	4.21
Zuid-Limburg	4.84	-.10	4.94
ZIJP	2.16	1.26	.90
COROP-gemiddelde (ongewogen) (N = 40)	2.62	0.71	1.91

Bron: op basis van Arbeidskrachtentellingen, CBS Voorburg.

Figuur 5. Reële participatie-ontwikkelingen (1975-1985).

ruimtelijk beeld van de verscheidenheid in deze reële participatie-ontwikkeling gedurende de periode 1975-1985.

In een kwart van de 40 COROP-gebieden is sprake van een terugloop van de reële participatie. Het betreft hier enerzijds enige in het perifeer gebied van Nederland gelegen gebieden, anderzijds gebieden die grotendeels deel uitmaken van het peri-urbaan gebied in het westen van Nederland. Zeer sterke stijgers van de reële participatie zijn Zuidwest-Overijssel, de Veluwe, de lijn Alkmaar-Zaandstad-Amsterdam en Limburg. Opvallend hierbij is dat aldus sterke groeiers ruimtelijk naast sterke verliezers voorkomen.

6. Samenvatting

De arbeidsdeelname in Nederland stijgt in de periode 1975-1985 als resultante van twee contrasterende ontwikkelingen welke ook op het niveau van arbeidsmarktgebieden doorwerken. Enerzijds de daling van de arbeidsdeelname van mannen, anderzijds de aanmerkelijke toename van de arbeids-

deelname onder vrouwen. Hoewel de regionale verschillen in 1985 ten aanzien van het algemene deelnamecijfer nog altijd aanzienlijk zijn, valt een duidelijke tendens tot convergentie rond het nationaal gemiddelde waar te nemen. Alleen de deelname in het centraal-stedelijk gebied blijft onveranderd hoog ten opzichte van het nationale gemiddelde. De oorzaak hiervoor is gelegen in de hoge en snel stijgende deelname van vrouwen in deze regio. De grootste dynamiek op het gebied van participatie vinden we in de centraal-stedelijke, de stedelijk-industriële en de peri-urbane arbeidsmarktgebieden. Niet alleen stijgt de vrouwelijke deelname aan arbeid daar meer dan gemiddeld, ook de mannelijke arbeidsdeelname daalt in deze gebieden snel. Nadere beschouwing van de leeftijdspecifieke deelnamecijfers wees op twee belangrijke verschuivingen:

1. De daling van de deelname onder jongeren en meer in het bijzonder ouderen. Deze verschuivingen worden geheel en al veroorzaakt door veranderend (dalend) deelnamegedrag van mannen in de betreffende leeftijdscategorieën.
2. De sterke toename van de deelname in de leeftijdscategorie 25- tot en met 44-jarigen. Deze toename wordt veroorzaakt door de explosieve stijging van de arbeidsdeelname onder vrouwen.

Deze processen hebben per saldo geleid tot een voortgaande feminisering en verjonging van de actieve beroepsbevolking. Van een vergrijzing van deze laatste is dan ook geen sprake.

Beide processen hebben in de verschillende ruimtelijke deelmarkten hun weerslag. Met name in het peri-urbane gebied is het eerstgenoemde effect zeer krachtig. Met uitzondering van het traditioneel-industrieel gebied tenderen gedurende de onderzoeksperiode alle arbeidsmarktgebieden ten aanzien van de arbeidsdeelname van mannen naar het (lagere) landelijk gemiddelde. Het tweede proces, de sterk toegenomen deelname van vrouwen in de leeftijd 35 tot 45 jaar, is vooral in het centraal-stedelijke gebied bijzonder sterk. Op het niveau van de arbeidsmarktgebieden valt ten aanzien van de leeftijdspecifieke opbouw van de beroepsbevolking een tweedeling waar te nemen:

1. *De industriële arbeidsmarktgebieden.* Deze gebieden kenmerken zich door zeer sterk gelijkende opbouw van de leeftijdspecifieke arbeidsdeelname. De gebieden vertonen in alle leeftijdscategorieën een lagere deelname dan de hieronder genoemde arbeidsmarktgebieden.
2. *De centraal-stedelijke en de peri-urbane arbeidsmarktgebieden.* Naast het reeds vermelde niveauverschil met de voorgaande groep is vooral de opbouw van de leeftijdspecifieke deelname een onderscheidend kenmerk van beide gebieden.

Ondanks de sterke daling van de deelname van mannen in de leeftijdsgroep 45 tot 64 jaar in de tweede groep blijft de deelname in deze leeftijdscategorie hoger dan in de industriële arbeidsmarktgebieden. In het peri-urbane gebied is dit effect bijzonder geprononceerd. In het centraal-stedelijk gebied is echter vooral de participatie van jonge vrouwen zeer hoog en is eveneens sterk toegenomen.

De feitelijke ontwikkeling in de participatie komt voort uit een demografisch en een reëel participatie-effect. Het demografisch effect heeft betrekking op veranderingen in de totale participatie die het gevolg zijn van een verschuiving van de leeftijdsopbouw. Dit effect is in Nederland ruim een derde van het reële participatie-effect. In deze laatste is voor de verschuiving in de leeftijdsopbouw gecorrigeerd. Een opvallend verschijnsel is het feit dat sterke groeiers van de reële deelname ruimtelijk naast sterke verliezers voorkomen.

Noten

1. Deze ontwikkelingen in procenten wijken ten gevolge van andere definiëringen ietwat af van de in de rest van dit artikel gebruikte gegevens op basis van de CBS-Arbeidskrachtentellingen. De gegevens van de EG zijn gebaseerd op de communautaire beroepsbevolking enquête (Labour Force Sample Survey, Eurostat). Hierin wordt de beroepsbevolking op een tweetal manieren gedefinieerd. Allereerst als de bevolking in de leeftijdscategorie van 14 t/m 64 jaar. Op de tweede plaats als de bevolking van 14 jaar en ouder. De eerste definitie is nagenoeg gelijk aan de in Nederland meest gebruikelijke afbakening, namelijk de bevolking van 15 t/m 64 jaar. Maar aangezien de leeftijdscategorie '65 jaar en ouder' in de feitelijke beroepsbevolking niet apart gespecificeerd is in de oudere jaargangen van de communautaire enquête, diende ten behoeve van een vergelijk in de tijd voor de EG, de tweede definitie te worden gehanteerd. Vandaar de gesignaleerde afwijkingen.
2. De berekening kwam als volgt tot stand. De feitelijke ontwikkeling van de participatie werd eenvoudig berekend door het deelnemingspercentage in 1975 van die van 1985 af te trekken. Voor de berekening van het demografisch- en het participatie-effect werd gebruik gemaakt van het zogenaamde gecorrigeerde participatiecijfer van 1985. Deze kwam tot stand door de aandelen van de verschillende leeftijdsgroepen in 1985 te vermenigvuldigen met de deelnemingspercentages van die groepen in 1975. Op deze wijze werden de ontwikkelingen in de participatie als het ware bevroren en kon voor 1985 een gecorrigeerde deelname van de beroepsbevolking worden berekend. Het verschil tussen dit laatste cijfer en de feitelijke participatie in 1985 is nu het reële participatie-effect. Het demografische effect, dus met de verschuivende leeftijdsopbouw als oorzaak, werd berekend door van het gecorrigeerde deelname cijfer in 1985, het deelname cijfer van 1975 af te trekken. Immers in het gecorrigeerde deelname cijfer van 1985 zit alleen maar de demografische ontwikkeling. De participatie verschuiving is bevroren. De genoemde aftreksom levert dan ook logischerwijs het demografisch effect op. De optelling van het demografisch- en het participatie-effect is het totaaleffect en dient gelijk te zijn aan de feitelijke ontwikkeling van de participatie in de periode 1975-1985.

- Dickmann, A. & L. van der Laan (1989). De ontwikkeling en prognose van de arbeidsmarktparticipatie in de Europese Gemeenschap. *Tijdschrift voor Arbeidsvraagstukken*, 4-3 (1989), (in druk).
- Laan, L. van der (1987). *West Europa, een ruimtelijke analyse*. Malmberg, Den Bosch, 1987.
- Laan, L. van der, H. Scholten & G.A. van der Knaap (1989). Arbeidsmarktgebieden; methodologische overwegingen. *DYAREB achtergrondrapport 2*. Econ.- Geografisch Instituut, Erasmus Universiteit, Rotterdam, 1989.
- Regionale gegevens* (1987). *Uitkeringsgerechtigden AAW/WAO*. Gemeenschappelijke Medische Dienst, Amsterdam, 1987.
- Scholten, H. (1987). *De Overijsselse arbeidsmarkt; een onderzoek naar de dynamiek en het perspectief van een regionale arbeidsmarkt*. Prov. Overijssel ROI/Geografisch Instituut R.U., Zwolle/Groningen, 1987.
- Wijst, T. van der (1986). Groene en grijze bedrijfstakken? Een internationale vergelijking van de ontwikkeling in de leeftijdsstructuur van de beroepsbevolking naar bedrijfstak. *Bevolking en gezin*, 2 (1986), 85-111.